

Premier Colijn wil in 1939 de Nederlandse slagkracht in de Oost vergroten met de aanschaf van Britse marineschepen, hier HMS Valiant uit de Queen Elisabeth-klasse (Royal Navy/E. Hopkins)

Britse slagschepen voor de Koninklijke Marine

De Koninklijke Marine heeft geen slagschepen of slagkruisers in dienst gehad. Aan inspanningen om deze imponerende Koninginnen van de Zee in de vaart te brengen, heeft het in Nederland evenwel niet ontbroken. Minister-president Hendrikus Colijn deed in april 1939 een ultieme poging. Hij vroeg de Britse regering aan Nederland drie kant-en-klare slagschepen te verkopen voor de verdediging van Nederlands-Indië.

In dit artikel wordt de poging van minister-president Colijn om in 1939 drie Britse slagschepen van de plank te kopen nader bekeken. Een beschrijving van de bijzondere geopolitieke omstandigheden van Nederlands-Indië in de negentiende en twintigste eeuw gaat daaraan vooraf. Achtereenvolgens komen de denkbeelden van Colijn, de Britse veiligheidsparaplu, de relatieve neergang van het Britse strategische positie in Azië door de opkomst van Japan, de reactie van Colijn en zijn mogelijke motieven aan de orde. Het artikel sluit af met een speculatieve bespiegeling over de Britse slagschepen die Colijn mogelijk op het oog had.

Reputatie

De reputatie van Hendrikus Colijn (1869-1944), onder andere voorzitter van de ministerraad/minister-president (1933-1939), heeft onder Nederlandse historici te lijden gehad door zijn verkeerde inschatting van het Duitse gevaar en de oorlogsplannen van Hitler. Colijn, schrijft zijn biograaf Herman Langeveld, keek in de jaren dertig naar de Europese machtsverhoudingen vanuit het perspectief van de situatie van voor Eerste Wereldoorlog. Hij verwachtte dat Nederland bij een nieuwe Europese oorlog tussen de grote mogendheden neutraal zou kunnen blijven, net als in 1914. Destijds, in 1914, was

Colijn de minister van Oorlog geweest. In zijn strategische analyse was nazi-Duitsland ondanks de ambitieuze herbewapeningsprogramma's militair niet opgewassen tegen de vereende kracht van de strijdkrachten van Groot-Brittannië en Frankrijk. Een Duitse aanval op West-Europa lag volgens hem dan ook niet voor de hand. Bovendien was de Duitse expansiedrang, mede ingegeven door de nazi-ideologie, vooral op het oosten van Europa gericht. Nederland was in dit internationale krachtenspel, zo redeneerde Colijn, om die reden relatief veilig.² Colijns onjuiste analyse van de strategische situatie in Europa staat haaks op zijn correcte inschatting van de geopolitieke gevaren in Zuidoost-Azië. Volgens Colijn werd Nederlands-Indië in haar voortbestaan in toenemende mate bedreigd door Japan. De Nederlandse kolonie figureerde in de jaren dertig steeds prominenter in de expansionistische plannen van het Aziatische keizerrijk en – nog zorgwekkender – Nederland kon daar op eigen houtje volstrekt geen geloofwaardige verdediging tegenoverstellen.

Britse paraplu

De onmogelijkheid van het kleine Nederland om zijn uitgestrekte Aziatische bezittingen tegenover een modern bewapende tegenstander van enige betekenis te verdedigen, was na de terugkeer van het koloniale gezag op Java in 1816 opnieuw zichtbaar geworden. De teruggave was in feite een geopolitiek geschenk van Groot-Brittannië. In de negentiende eeuw kende de Nederlandse kolonie daarom in wezen geen externe bedreiging. Alleen Londen beschikte over de maritieme en expeditionaire middelen om een groot invasieleger naar Java over te brengen zoals dat in 1811 ook was gebeurd. De herinnering aan de Britse bezetting van Java (1811-1816) tijdens de napoleontische periode, de verpletterende nederlaag van het Nederlandse koloniale leger en het bestuur van het eiland door de Britse luitenant-gouverneur Thomas Stamford Raffles lagen in de negentiende eeuw nog vers in het geheugen. Maar geopolitiek gezien kon Den Haag ervan uitgaan dat de almachtige Britse marine uiteindelijk een garantie was voor de veiligheid van Nederlands-Indië. Nederland was weliswaar een commerciële concurrent, maar het vormde geen gevaar voor de wereldwijde strategische positie van Groot-Brittannië. Dat kon niet met zoveel zekerheid gezegd worden van de andere Europese staten. Het idee van de Nederlandse autoriteiten in Den Haag en

Batavia was dat Londen om strategische redenen niet zou kunnen toestaan dat grote Europese mogendheden, zoals Frankrijk, Pruisen (Duitsland) of Rusland zich ten koste van Nederland in de Indonesische archipel zouden vestigden en daarmee de machtsbalans in Zuidoost-

Hendrikus Colijn (George Grantham Bain collection/Library of Congress)

Azië in het nadeel van Londen zouden verstoren. Den Haag ging uit van een informele Britse veiligheidsgarantie die, mede door de Nederlandse neutraliteitspolitiek na 1840, niet in een verdrag kon worden vastgelegd.

Neergang

Deze geopolitieke werkelijkheid veranderde ingrijpend door de opkomst van Japan. In 1895 verscheen Japan als regionale grootmacht op het internationale toneel. Tegelijkertijd kwam de geopolitieke positie van Groot-Brittannië onder druk door de gelijktijdige opkomst van twee industriële concurrenten: de Verenigde Staten en Duitsland. Londen reageerde daarop met het sluiten van het Japans-Britse Alliantieverdrag in januari 1902. Het verdrag was een teken aan de wand. Het openbaarde dat Groot-Brittannië geopolitiek gezien aan macht begon in te boeten. Zijn dominante, wereldwijde machtpositie was niet langer houdbaar. Tussen 1897 en 1914 kwam een einde aan de Pax Britannica, schreef historicus Paul Kennedy.³ Een opvallende illustratie daarvan was het Britse verzoek voor Japanse maritieme steun in Europa. In 1914, direct na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, voerden de Britse en Japanse marines al gezamenlijk acties uit in Azië tegen de Duitse vlootbasis Tsingtao (Qingdao) in China. Japan maakte zich hierna van de Duitse koloniale bezittingen in de *Pacific* meester. Minder bekend is dat de Japans-Britse maritieme samenwerking drie jaar later er in resulteerde dat de keizerlijke marine ook in de Middellandse Zee haar vlag toonde. Op Brits verzoek stuurde Tokio in 1917, toen Duitsland een onbeperkte duikbootoorlog ging voeren, de kruiser *Akashi* en acht torpedobootjagers van de *Kaba*-klasse naar Malta. Dit eskader onder commando van schout-bij-nacht Satō Kōzō, escorteerde anderhalf jaar lang Britse troepentransporten tussen Marseille, Taranto en Egypte. In juni 1917 werd hierbij de Japanse torpedobootjager *Sakaki* bij Kreta getorpedeerd door de Oostenrijks-Hongaarse *U-27* waardoor 59 bemanningsleden het lieven lieten. Het schip wist desondanks de haven van Malta te bereiken.⁴

De Britse strategische positie in Azië was na de Eerste Wereldoorlog drastisch verzwakt. De Vlootconferentie van Washington in 1922 bevestigde de relatieve achteruitgang van het Verenigd Koninkrijk ten opzichte van de directe competitie. Londen aanvaardde in 1922 de kwantitatieve gelijkwaardigheid van de Amerikaanse slagvloot. Wat Japan betreft, behield de *Royal Navy* weliswaar een overwicht op de Japanse slagvloot (ratio 10 : 6). Maar omdat er geen nieuwe vlootbases in het zeegebied tussen Singapore en Hawaï mochten worden gebouwd (of bestaande bases uitgebreid) moest Whitehall tegelijkertijd accepteren dat Japan feitelijk gezien de maritieme hegemonie in Zuidoost-Azië verkreeg. Aan de Japans-Britse Alliantie kwam, mede onder Amerikaanse druk, bovendien een einde. Een bondgenoot werd ingewisseld voor een potentiële tegenstander in een regio waar Groot-Brittannië grote belangen en weinig maritieme middelen had. De Britse admiraliteit stationeerde geen schepen van de slagvloot in Zuidoost-Azië. In plaats daarvan werd de *Main Fleet to Singapore*-strategie ontwikkeld. De Britse slagvloot zou alleen bij een oorlogsdreiging uitvaren naar

Singapore. De havenstad op het kleine eiland werd vanaf 1924 gaandeweg uitgebouwd tot een volwaardige, modern geoutilleerde marinebasis en vesting, maar het zou bij Japanse agressie zichzelf enige tijd moeten verdedigen in afwachting van de komst van de slagvloot uit Europa.

Zolang de internationale rechtsorde onder leiding van de Volkenbond (de voorloper van de VN) standhield, was er niets aan de hand.⁵ Maar die situatie veranderde in de jaren dertig door drie ontwikkelingen. Deze veranderingen zouden de geloofwaardigheid van het Britse defensiestelsel in Zuidoost-Azië vergaand onder druk zetten en tot zijn failliet leiden. In de eerste plaats nam de Duitse dreiging in Europa toe, ook op maritiem gebied. In de tweede plaats ging Japan een steeds agressievere buitenlandse politiek voeren. Zowel Duitsland en Japan stapte in 1933 uit de Volkenbond. De toenemende mogelijkheid van een oorlog op twee fronten plaatste Londen voor een bijna onmogelijke opgave: hoe kon de *Royal Navy* de Aziatische bezittingen, de *dominions* Australië en Nieuw-Zeeland inclusief, adequaat verdedigen als Groot-Brittannië tegelijkertijd in Europa in oorlog raakte. In de derde plaats raakte ook Italië met zijn slagvloot betrokken in dit geopolitieke schaakspel. Na de internationale crisis over Ethiopië in 1935 moest Londen er ook rekening mee houden dat het in een oorlog de omvangrijke Italiaanse marine in de Middellandse Zee tegenover zich kon vinden. Met zoveel dreigingen en zo weinig middelen was de geloofwaardigheid van de Britse maritieme verdediging in Azië in het geding. Dat ondermijnde direct de veiligheid van Nederlands-Indië. Colijn maakte zich daar terecht grote zorgen over.

Geopolitiek

Colijn had een scherp oog voor de nieuwe geopolitieke situatie in Zuidoost-Azië. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog nam hij als minister van Oorlog en minister Marine ad interim zitting in de Staatscommissie voor de verdediging van Nederlands-Indië. Het eindrapport van de commissie van mei 1913, pleitte voor een drastische versterking van de Nederlandse maritieme slagkracht.

Japan werd in een geheime bijlage aangewezen als de belangrijkste bedreiging voor de Nederlandse kolonie. Volgens de staatscommissie moesten er negen slagschepen worden gebouwd: vijf voor de Indische zeemacht en vier voor de Nederlandse. Maar in de geheime bijlage was ook te lezen dat al deze slagschepen voor de verdediging van Nederlands-Indië waren bestemd.⁶ Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verhinderde dat het wetsontwerp, waarin het vlootplan was opgenomen, in de Tweede Kamer kon worden behandeld. Colijns plannen van eind jaren dertig om de defensie van Nederlands-Indië te versterken, zijn in feite terug te voeren op de dreigingsanalyse die hij al voor de Eerste Wereldoorlog had gemaakt.

Na jaren van bezuinigingen op de Indische defensie kwam de ommekeer in 1935. De verdediging van Nederlands-Indië werd hoog op de agenda gezet. Vanaf 1936 stegen de jaarlijkse uitgaven en was de aankoop van nieuw materieel weer mogelijk. In de politiek-militaire strijd tussen het Koninklijk Nederlandsch-Indisch leger (KNIL) en de marine over de vraag of er bommenwerpers of kruisers moesten worden aangeschaft, koos het kabinet-Colijn III (1935-1937) voor een compromis. Het KNIL kreeg zijn gewenste bommenwerpers en de beslissing over de bouw van kruisers werd uitgesteld. Japan zegde in 1934 zijn verdragsverplichtingen van de conferenties van Washington (1922) en Londen (1930) op en startte in 1936 met een nieuw vlootprogramma. In Nederland liet de beslissing om nieuwe kruisers in de vaart te nemen op zich wachten. Colijn hield in april en mei 1936 in Den Haag geheime besprekingen met Britse militair-attachés over de verdediging van Nederlands-Indië. In juli 1936 was hij in Londen voor overleg over (geheime) militaire samenwerking. Colijn liet op 22 juli bij zijn gesprek met Lord Swinton, de *Secretary of State for Air*, weten zestig vliegtuigen van Brits ontwerp te willen aanschaffen voor de Koninklijke Marine. Ook zou hij aanvullend Britse vliegtuigen willen kopen voor het KNIL. Al deze toestellen waren bestemd voor de defensie van Nederlands-Indië.⁷ Tot deze aanschaf kwam het niet, net zo min als tot een expliciete Britse veiligheidsgarantie aan Nederland wat betreft de Aziatische rijksheden.

Japan komt op als regionale grootmacht in de Oost. Het vlaggenschip Suwo nam deel aan de Brits-Japanse aanval op de Duitsers in Tsingtao in 1914

1939	F	F 4053 262
GENERAL		
P 4053/22/01 TELEGRAM FROM SIR N. BLAND (The Hague) DO SAVING 27th Apl. 1939 28th Apl. 1939 Pl. General.	Naval Services of Netherlands East Indies. Reports conversation on 27th April with Prime Minister of the Netherlands concerning three battleships of which Netherlands were in urgent need. It would take six years to build them and they might be wanted before they were ready or at end of six years necessity for them might have passed. Dr. Colijn said it was a pity three British warships could not be sent to Far East in which case combined British and Netherlands fleet would be a match for Japanese. Dr. Colijn thought presence of American fleet in Pacific was merely a gesture.	
Last Paper: P 2373	(None)	
References.	USUAL DISTRIBUTION See also C 5926/22/14. It has been decided that for the present it is not possible to accede to Sir R. Colijn's recommendation that our naval forces in the P.E. should be strengthened (see F 4053/21/14). I take it that we have no ships for sale to the Netherlands but we might obtain the obs. of the Admiralty on the points raised in this tel. before replying to Sir N. Bland.	
(Index) (Index)	Co-ordination Section 29/4 M. Fitzmaurice Admiralty Dept. Control Dept.	
Next Paper: F 4053 (F 4053)	Adley Clarke 29/4 Me!	

Reactie van de Foreign Office op het telebericht waarin Nevil Bland het verzoek van Colijn doorstuurt

Enigszins in lijn met zijn beoogde verwerving van voornoemde vliegtuigen kwam Colijn in april 1939 in zijn hoedanigheid als voorzitter van de ministerraad tot zijn opmerkelijke initiatief Groot-Brittannië te vragen drie slagschepen aan Nederland te verkopen. Deze oorlogsbodems waren bestemd voor de zeemacht in Nederlands-Indië. Colijn vroeg de Britse *Envoy Extraordinary* en *Minister Plenipotentiary* in Den Haag, Sir George Nevile Maltby Bland, zijn verzoek aan de regering in Londen over te brengen. Bland stuurde op 27 april het volgende telexbericht naar het *Foreign Office*: 'Reports conversation on 27th april with Prime Minister of the Netherlands concerning three battleships of which the Netherlands were in urgent need. It would take six years to build them and they might be wanted before they were ready or at end of six years necessity for them might have passed. Dr. Colijn said it was a pity three British warships could not be sent to Far East in which case combined British and Netherlands fleet would be a match for Japanese. Dr. Colijn thought presence of American fleet in Pacific was merely a gesture.'⁸

Het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken speelde de vraag door naar de *Admiralty*. Het Nederlandse verzoek moet de Britten hebben verrast. Niet zozeer omdat het afkomstig was van een neutraal land als Nederland, maar veeleer gelet op de toenmalige ontwikkelingen in de Europese veiligheidssituatie. Hoezeer Colijns' vraag

ook hout sneed met de situatie in Oost-Azië, leek de aan Londen voorgelegde vraag een bewijs voor zijn 'blindheid' voor de oorlogswolken die zich boven het oude continent samenvakten. Duitsland en Italië hadden medio maart en aanvang april 1939 respectievelijk het Memelgebied (Litouwen) en Albanië bezet. Ook dreigde Berlijn, naar aanleiding van een door Groot-Brittannië eind maart gegeven veiligheidsgarantie aan Polen, unilateraal een streep te zetten door de in 1935 gesloten *Anglo-German Naval Agreement* (AGNA). Hierin beperkten de Duitsers zich tot een eigen vloot die qua tonnage maximaal slechts 35% van die van de *Royal Navy* zou omvatten. Het bleef niet bij Duitse dreigementen: op 28 april gaf Hitler te kennen dat hij zich niet langer aan voornoemd verdrag gebonden achtte. Hoewel de *First Lord of Admiralty*, Lord James Stanhope, op 3 mei tijdens een kabinetsoverleg op Downingstreet stelde dat het nog enige jaren kon duren voordat de Duitsers de 35 procent ratio wat betreft vloottonnage konden overschrijden, meende de Britse ministerraad dat de overeenkomst uit 1935 inmiddels een dode letter was. De aankondiging van Hitler en onder meer alarmerende inlichtingenrapporten over een sterke toename van de Duitse marinescheepsbouw, overtuigden de regering onder Arthur Neville Chamberlain er aanvang juni van dat het naziregime een directe bedreiging vormde voor het Verenigd Koninkrijk en overige Europese landen. Onder meer door het opzetten van een *peace front* van bevriende West- en Oost-Europese staten probeerde Whitehall Hitler zo een halt toe te roepen. Het mag niet verbazen dat in deze omstandigheden de Britse marinetroep niet zat te wachten op het verzoek van Colijn. De *Admiralty* wees het op 26 juni 1939 zonder meer af.

Over de motieven van Colijn om tot zijn bijzondere verzoek te komen, tasten we in het duister. Wilde hij met dit verzoek aan Londen een signaal afgeven dat de verdediging van de Nederlandse kolonie hem menens was? Voorzag hij dat de eventuele nieuwbouw van Nederlandse slagkruisers – de beslissing was in april 1939 nog niet genomen – veel te lang zou gaan duren? En hoe vielen voor Colijn de dreigingsanalyses van Europa en Zuidoost-Azië precies samen? Als hij in Europa geen Brits-Duits conflict voorzag, zou een groter deel van de Britse slagvloot beschikbaar zijn voor inzet in het Verre Oosten. Zou Japan in dat geval wel een oorlog durven beginnen? En wat zou Londen doen als de Japanse agressie zich uitsluitend tegen Nederlands-Indië zou richten en de Britse bezittingen ongemoeid liet? Of een nog grotere geopolitieke nachtmerrie: wat als beide landen tot een (geheim) akkoord kwamen ten koste van de Nederlandse kolonie? Hoe dan ook zou de aanschaf van slagschepen de Brits-Nederlandse samenwerking intensiveren, vooral in de ogen van Japan. Mogelijk had Colijn daarbij gehoopt of voorzien dat de schepen Singapore als (tijdelijke) thuishaven kregen.

Welke slagschepen?

Voor marinehistorici is het daarnaast wellicht interessant te speculeren welke Britse slagschepen voor een eventuele verkoop in aanmerking zouden komen. Allereerst de afvallers. Niet in aanmerking kwamen waarschijnlijk de twee Nelson-klasse schepen, die in dienst waren gekomen

Onduidelijk blijft welke Britse slagschepen Colijn wilde aanschaffen, mogelijk een uit de Revenge-klasse zoals deze, HMS Royal Sovereign (Royal Navy)

aan het einde van de jaren twintig, en op dat moment de meest moderne Britse slagschepen waren. Hetzelfde argument gaat op voor de slagschepen van de nieuwe King George V-klasse, die nog in aanbouw waren. De eerste twee (Prince of Wales en Duke of York) zouden in 1940 in dienst komen. Ook lijkt het niet waarschijnlijk dat Colijn gerenoveerde slagkruisers uit de Eerste Wereldoorlog op het oog had (Hood, Repulse, Renown, etc.). Logischer zou zijn dat hij keek naar de bestaande, kort vóór of in de Eerste Wereldoorlog opgeleverde, slagschepen. De oudste twee zijn HMS Centurion (1913) en HMS Iron Duke (1914). De eerste was voorjaar 1939 gedemilitariseerd, dat wil zeggen ontdaan van zijn hoofdbewapening, en verbouwd tot doelschip. Ook de Iron Duke was deels ontdaan van haar geschut. Haar waarde als slagschip lijkt gelet op de latere status in oorlog als drijvende luchtafweerbatterij en haar afzinken als golfbreker bij de Mulberryhavens van Normandië in juni 1944 niet groot.

Blijven over de slagschepen die in de jaren 1915-1917 in dienst kwamen: de vijf slagschepen van de Queen Elizabeth-klasse (HMS Queen Elizabeth, Warspite, Barham, Valiant en Malaya) of de vijf slagschepen van de Revenge-klasse (HMS Revenge, Royal Sovereign, Royal Oak, Resolution en Ramillies). Het meest waarschijnlijke is dat voor Colijn vaartuigen uit deze twee groepen slagschepen in aanmerking zouden komen. Te meer daar te voorzien was dat al spoedig de nieuwe King George V-klasse in dienst zou komen. Maar als gezegd blijft onbekend wat Colijn met zijn verzoek beoogde en of, en zo ja welke, specifieke slagschepen hij voor ogen had. De aanschaf roept daarnaast allerlei praktische vragen op. Hoe dacht hij deze drie grote schepen op korte termijn te bemannen? En

waar moesten de slagschepen in de Indonesische archipel met zijn ondiepe havens gestationeerd moeten worden.

Conclusie

In april 1939 deed Colijn een ultieme poging om de maritieme defensie van Nederlands-Indië per direct te versterken door de aankoop van drie Britse slagschepen. Het is niet eenvoudig dit voorstel politiek te duiden. Colijn moet hebben geweten dat de Britse marine op dat moment niet in een positie verkeerde haar eigen slagvloot te verzwakken. Het is denkbaar dat hij een politiek signaal wilde afgeven met zijn verzoek. Dat Colijn ogenschijnlijk volledig op eigen houtje dit initiatief lanceerde, typeert hem als een internationaal denkend politicus die oog had voor de kwetsbare positie van Nederlands-Indië en de onmogelijkheid van een klein land zelfstandig een geloofwaardige defensie-inspanning op

te tuigen. Daarnaast lijkt het falen van de daadwerkelijke verwerving van deze kapitale oorlogsbodems een indicatie dat het in tijden van oplopende internationale spanningen voor (kleinere) landen moeilijk is in andere landen met eigen nationale belangen, ad hoc 'van de plank' wapenplatforms aan te schaffen.

Mark Loderichs is historicus. Hij is als projectonderzoeker verbonden aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie en schrijft mee aan *Krijgsgeweld en kolonie. De opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid, 1816-2010 - deel vier in de handboekenserie van het instituut. Het handboek verschijnt in 2021.*

Noten

- 1 De auteur bedankt dr. Anselm van der Peet en Tico Onderwater MA voor hun inhoudelijke commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
- 2 Herman Langeveld, *Schipper naast God. Hendrikus Colijn 1869-1944. Deel twee 1933-1944* (Amsterdam 2004) p. 481-485.
- 3 Paul Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery* (Londen 1991, derde druk) p. 243-282.
- 4 David C. Evans & Mark Peattie, *Kaigun. Strategy, tactics, and technology in the Imperial Japanese Navy, 1887-1941* (Annapolis 1997) p. 168-169.
- 5 De Volkenbond was de eerste intergouvernementele organisatie (1920-1946) die streefde naar een collectief veiligheidssysteem en ontwapening, alsook internationale onenigheid probeerde op te lossen met onderhandelingen en arbitrage.
- 6 Kees van Dijk, *The Netherlands Indies and the Great War, 1914-1918* (Leiden 2007) p. 99-103.
- 7 Herman Theodore Bussemaker, *Paradise in Peril. Western Colonial Power and Japanese expansion in South-East Asia, 1905-1941* (Twee delen, Amsterdam 2001), Part 1, 206-209 en 226-230; Langeveld, *Colijn. Deel twee* (2004) p. 428-435.
- 8 National Archives, Kew. Bland to Halifax, telex 30, 27 April 1939, FO 371/23538. Met dank aan Emma Keizer MA.